

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-57-75](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-57-75)

УДК 316.752

Бондаревська Ірина Олегівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

голова Правління громадської організації

«Центр особистісних та соціальних трансформацій».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>

ibondarevskaya@yahoo.com

НЕДИСКРИМІНАЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК КОМПОНЕНТ СМИСЛОВОГО ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТІ

Анотація. Статтю присвячено визначенню недискримінаційних цінностей особистості в системі освіти, співвідношенню недискримінаційних цінностей з соціально-психологічною моделлю громадянської ідентичності та опису методики артрозвитку в освіті дорослих для дискусій стосовно недискримінаційних цінностей. Представлено концепції недискримінаційних цінностей в освіті, які було запропоновано міжнародною міждисциплінарною групою вчених з Великої Британії, Німеччини, Португалії та України: ідентичності; рівність, справедливість та розвиток; демократія та політична участь; верховенство права; держави та нації; аргументація, дискусійність та доводи; співдружність та солідарність; повага до інших та свобода слова. Недискримінаційні цінності відносяться до громадянських цінностей особистості, які впливають на громадянську активність згідно з соціально-психологічною моделлю громадянської ідентичності. Недискримінаційні цінності розглядаються в якості орієнтира особистісного, творчого та професійного розвитку дорослої людини в умовах непередбачуваного VANI-світу. Онлайн галереї сучасного мистецтва служать екраном для проекції смислів, асоційованих з певними темами. Дана методика артрозвитку дорослих особливо ефективна для медіації дискусій на такі неоднозначні теми, у яких немає точного визначення, як недискримінаційні цінності. Подібні теми містять множинні, часто суперечливі значення. Такі теми не варто викладати традиційними методами, швидше їх варто виносити на обговорення в групах. Застосування онлайн галерей в освіті дорослих підвищує замученість аудиторії в дискусію, оскільки мистецтво викликає емоції. Онлайн галереї і інші методики артрозвитку дорослих стають все важливішими в освіті в умовах VANI-світу. Ефективна

самореалізація і психологічне благополуччя дорослих потребують розвитку психологічних навичок у відповідності до умов BANI-світу.

Ключові слова: недискримінаційні цінності; громадянська ідентичність; освіта дорослих; модель артроз витку; онлайн галерея.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Розвиток можна розглядати в якості основного завдання освітян, яке має відношення не лише до окремих людей, а й до суспільства і спільнот. Громадянська освіта, як формальна, так і неформальна, дозволяє розвивати соціальні навички, необхідні в сучасному світі. Однією з таких навичок є повага до відмінностей, яка за своєю сутністю протиставлена упередженностям. Представники різних соціальних груп можуть робити внесок в розвиток громад і спільнот, якщо їм надана можливість для саморозвитку. Упередженості, які деякі освітяни привносять в освітній процес, перешкоджають розвитку представників соціальних груп, що знаходяться в несприятливих умовах, отже, перешкоджають розвитку суспільства і спільнот.

Сучасним суспільствам властиві трансформації що ведуть до збільшення відмінностей. Глобальний бізнес, доступність інформації, подорожей вимагають розвитку навичок, пов'язаних з толерантністю до відмінностей. В таких умовах освітянам необхідно розвивати толерантність в собі і транслювати її в своїй освітянській діяльності учням і студентам. Толерантність до відмінностей може стикатись з ідеологічними, релігійними, гендерними і іншими нормами, розповсюдженими в суспільстві і спільнотах. Взаємодія з такими нормами також потребує толерантності і розвитку навичок зміни норм заради розвитку на рівні особистостей, спільнот, суспільства і людства.

В умовах глобалізації розвиток особистості, спільнот і суспільств неможливі без поваги до відмінностей. Упередженість, навпаки, призводить до стагнації і ізоляції, як наслідок, до інволюції. Зміни закостенілих норм вимагають часу і зусиль, коли вони відбуваються еволюційним шляхом без порушень прав людини. На нашу думку, еволюційний шлях змін можливий при дотриманні недискримінаційних цінностей. Система освіти при цьому є вирішальною в формуванні таких цінностей. Міжнародною міждисциплінарною групою вчених з Великої Британії, Німеччини, Португалії та України (від України в роботі брала участь І. Бондаревська) було запропоновано концепції наступних недискримінаційних цінностей для учасників освітнього процесу: ідентичності (Identities); рівність, справедливість та розвиток (Equity,

Fairness and Development); демократія та політична участь (Democracy and Participation); верховенство права (Rule of Law); держави та нації (States and Nations); аргументація, дискусійність та доводи (Argumentation, Discussion, Evidence); співдружність та солідарність (Cooperation and Solidarity); повага до інших та свобода слова (Respect for others and Freedom of Speech). Кожну цінність представлено в наступному порядку: вступне твердження, важливість в контексті громадянської освіти, контекст і процеси, заключне твердження. При формулюванні цінностей ми намагалися уникати складної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському контексті Л. Долінською та О. Пеньковою [3] було проведено дослідження цінностей підлітків та їх батьків. Дослідження містило ранжування цінностей, пов'язаних з оцінкою зовнішності, соціально-комунікативних цінностей, матеріальних цінностей, цінностей самореалізації, морально-етичних цінностей. Емпіричне дослідження показало, що старшокласники віддають перевагу цінностям самореалізації для досягнення успішного професійного зростання. В той же час батьки віддають перевагу цінностям матеріального добробуту. Морально-етичні цінності (самореалізуватись як духовна особистість, національна культура і духовна спадщина свого народу, уміння діяти у відповідності з власними переконаннями та брати участь у житті країни) посідають останні місця.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

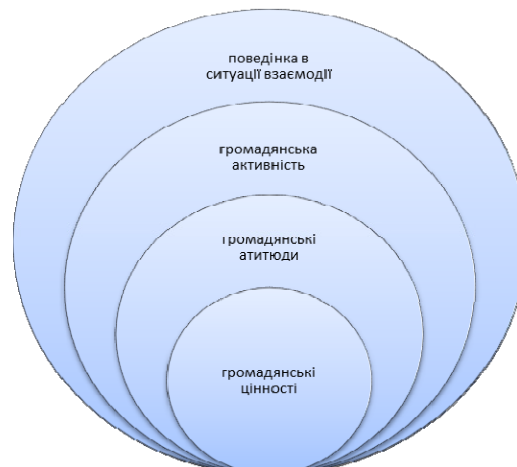
Метою статті є описати недискримінаційні цінності в системі освіти та визначити їх місце в громадянській ідентичності особистості.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: 1) провести аналіз недискримінаційних цінностей особистості в системі освіти; 2) співвіднести недискримінаційні цінності з соціально-психологічною моделлю громадянської ідентичності; 3) запропонувати методику артрозвитку в освіті дорослих для дискусій стосовно недискримінаційних цінностей.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Соціально-психологічну модель громадянської ідентичності [4] представлено на рисунку. Відповідно цій моделі громадянська ідентичність складається з смислового змісту, громадянської активності, в якій проявляється смисловий зміст, і поведінки в конкретній ситуації взаємодії. Смисловий зміст містить систему громадянських цінностей і

громадянських атитюдів. Якщо громадянські цінності розташовані в центрі (найбільш стабільний компонент), громадянські атитюди (більш схильні до змін) розташовані в наступному шарі за центром. Третій шар – громадянська активність – ще більш схильний до змін, ніж попередні. Зовнішній шар – поведінка в конкретній ситуації взаємодії, найбільш схильний до змін і впливам (Бондаревська, 2016). Недискримінаційні цінності відносяться до громадянських цінностей особистості, які впливають на громадянську активність.

Рис. Соціально-психологічна модель громадянської ідентичності

Недискримінаційні цінності розглядаються в якості орієнтира особистісного, творчого та професійного розвитку дорослої людини в умовах непередбачуваного ВАНІ-світу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Було розроблено та впроваджено в освітній процес онлайн галерею творів сучасного мистецтва «Art for Non-Discriminative Values in Education», яку ми використовували в якості стимульного матеріалу під час дискусій стосовно недискримінаційних цінностей в освіті. Результати дискусій дозволили проаналізувати розуміння недискримінаційних цінностей серед українських освітян та зробити співвідношення з запропонованими концепціями універсальних недискримінаційних цінностей.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Результати міжнародного проекту Pathfinder з розробки недискримінаційних цінностей для системи освіти різних країн було апробовано для України в групах аспірантів та слухачів Центрального

інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» в формі полілога у 2021 році. В результаті апробації не було виявлено істотних протиріч між універсальними недискримінаційними цінностями для українського культурного контексту. Міжнародний проект Pathfinder було реалізовано в 2018 році за фінансової підтримки Федеральної агенції з громадянської освіти уряду Німеччини. Нижче представлено опис недискримінаційних цінностей.

Ідентичності

Вступне твердження. У кожного з нас є безліч ідентичностей, які пов'язані з почуттям приналежності до різних соціальних груп: етнічних, релігійних, гендерних, професійних, національних, громадянських тощо. У кожній конкретній ситуації, в яку ми потрапляємо, одні ідентичності стають більш вираженими, ніж інші. Громадянська освіта є важливим інструментом формування нашої ідентичності як громадян. Ми належимо до громадянського суспільства, приймаючи громадянські цінності, атитюди і моделі поведінки, прийняті в громадянському суспільстві, і дотримуємось їх. Культурні, етнічні, лінгвістичні та інші ідентичності співіснують з громадянською ідентичністю в системі соціальних ідентичностей особистості. У демократичних суспільствах і державах існують механізми узгодження різних ідентичностей, за умови, що ціннісні компоненти цих ідентичностей не суперечать правам людини. Стабільна громадянська ідентичність є важливим елементом в підтримці безпеки держави. Медіа, традиційні та електронні, можуть відігравати важливу роль в конструюванні або руйнуванні громадянської ідентичності. У свою чергу, громадянська освіта відіграє важливу роль у протидії спробам медіа підірвати громадянську ідентичність.

Контекст і процеси. Система соціальних ідентичностей особистості складається з безлічі ідентичностей, при цьому різні соціальні контексти надають важливість окремим компонентам системи соціальних ідентичностей. Баланс і стабільність в цій системі залежить від соціальної взаємодії. Кожна соціальна ідентичність містить у своїй структурі цінності, атитюди і стилі поведінки. Наприклад, якщо ви єдиний мігрант в групі, в деяких контекстах може бути виражена ваша етнічна ідентичність. Аналогічні контексти можуть виникати з гендерною ідентичністю або сексуальною орієнтацією. Етнічна і гендерна ідентичність можуть бути базовими, в той же час вони можуть не бути вираженими поки етнічні або гендерні права не порушуються. Негативний вплив на базові ідентичності може призводити до радикалізації та екстремізму.

Заключне твердження. Захист прав і ідентичностей вразливих груп є загальним благом в демократичних гармонійних суспільствах. Стереотипи, пов'язані з меншинами, які підтримуються в організаціях, суспільстві і за допомогою медіа, істотно підривають соціальну згуртованість і гармонію, ставлять під загрозу верховенство права і є несправедливими. Громадянська освіта має включати в себе засоби розпізнавання і заперечування стереотипів, пов'язаних з ідентичностями, щоб протиставляти їх демократичній громадянській ідентичності.

Верховенство права

Вступне твердження. Демократія функціонує за умови верховенства права: закон забезпечує правосуддя для всіх. Закони приймаються в обраних законодавчих органах, але функціонують в незалежній судовій системі, яка працює без втручання законодавчих органів або уряду. Кожен є суб'єктом одних і тих же законів.

Важливість в контексті громадянської освіти. Одним з принципів демократії є те, що закон забезпечує правосуддя для кожного. Закони стосовно як кримінального, так і цивільного права, приймаються органом, який обраний спеціально з цією метою, а не урядом. Втручання в систему права пов'язано з корупцією і є несумісним з принципами демократії. Прийняті закони застосовуються незалежною судовою владою, яка не призначається політиками і застосовує закони без втручання ззовні. Людей не можуть відправити до в'язниці або покарати без відповідної законної процедури. Закони пишуться для всіх, включаючи членів уряду і суддів, законодавчим і політичним органами. У всіх повинен бути доступ до судів.

Контекст і процеси. Принцип верховенства права передбачає, що всі громадяни і резиденти держави знаходяться під охороною законів, прийнятих законодавчою владою і застосованих по відношенню до всіх. Верховенство права означає, що по відношенню до кожної людини застосовуються одні і ті ж закони, включаючи законодавців, співробітників правоохоронних органів, суддів та членів уряду. Закони публічні, у всіх повинен бути доступ до правової системи. Правові процеси повинні застосовуватися до кожного, хто порушив закон, з метою притягнення до відповідальності.

Заключне твердження. У сучасних державах закони гарантують правосуддя всім відповідно до принципів демократії. Така рівність перед законом має бути гарантована всім в державі. Ніхто не знаходиться вище закону, і судовий процес застосовується до всіх громадян без винятку.

Співдружність та солідарність

Вступне твердження. Почуття приналежності, розділене членами суспільства, та довіру один одному і тим, хто їх представляє (в уряді) є

важливими і бажаними характеристиками демократичного суспільства. Громадянська освіта має допомагати розуміти по відношенню до кого виникає почуття солідарності, і що створює межі цієї групи.

Важливість в контексті громадянської освіти. Щоб суспільства процвітали і були інклюзивними, вони в першу чергу повинні існувати. Їх існування не обумовлено об'єктивними наглядом, а є суб'єктивним досвідом відчуття приналежності, розділеного усіма членами суспільства. Інклюзивність групи може визначатися через готовність всіх членів групи довіряти один одному і нести відповідальність один перед одним за наслідки своїх вчинків. У суспільствах, яким властива різноманітність, для громадянської освіти особливо важливо розвивати солідарність в спільнотах.

Контекст і процеси. Демократична громадянськість вимагає загального почуття приналежності, яке сприяє участі всіх, включаючи маргінальні групи, і ґрунтується на рівності і справедливості. Крім цього, необхідно поважати різноманітність ідентичностей, думок і переконань, представлених в демократичних суспільствах. Освіта повинна показувати, як членство в соціальних групах пов'язано з відповідальністю за співпрацю, захистом прав один одного, цінностями, які підтримують групові практики. Досвід навчання в групі повинен розвивати навички співпраці, усвідомлення впливу своєї поведінки на інших і показувати, як повинні розподілятися плоди спільної роботи.

Заключне твердження. Демократична участь індивіда в суспільстві – це постійне балансування між почуттям приналежності і почуттям власності. Навички комунікації і співпраці необхідно розвивати одночасно з чесністю та відкритістю, протиставляючи їх будь-якій формі дискримінації і виключенню.

Аргументація, дискусійність та доводи

Вступне твердження. Важливо розуміти, що ми всі черпаємо ідеї і переконання з соціальної взаємодії (в розмовах, через соціальні медіа, вислуховуючи і читаючи думки інших). Отже, доводи, які використовуються для підтримки думок різних людей, можуть бути предметом конфліктних і несумісних інтерпретацій.

Важливість в контексті громадянської освіти. Оскільки наші ідеї, переконання і розуміння світу конструюються за допомогою взаємодії з іншими людьми в бесідах, через соціальні медіа, мас медіа, цифрові медіа, наші припущення, переконання і судження залежать від контексту і нашої власної перспективи. Розуміння цього значить важливість аналізу та інтерпретації доводів і аргументів з метою визначення наскільки ідеї і переконання обґрунтовані, точні, надійні і відповідні. Беручи участь в дискусіях і дебатах громадянської освіти важливо, щоб всі думки

ґрунтувалися на доводах і підтверджувалися раціональними аргументами. З метою обговорення та розгляду різних думок важливо оцінювати аргументи конструктивним способом і приймати можливість різних інтерпретацій. Таким чином ми можемо виявити нові перспективи, альтернативні думки і створити нову аргументацію.

Контекст і процеси. Визнання того, що наші переконання і ідеї не нейтральні, а створені в процесі взаємодії з іншими, є важливим кроком до усвідомлення емоційних упереджень і обмежень нашого мислення. Суперечливі ситуації і теми іноді породжують негнучкі однозначні перспективи. Визнання того, що наші погляди повинні ґрунтуватися на доказах, які можуть підтримувати різноманітні інтерпретації, є ключовим в заохоченні комунікації і успішного діалогу в суспільствах, яким властива різноманітність. Таке розуміння підкреслює необхідність оцінювати аргументи і альтернативні джерела інформації. Здатність аналізувати, інтерпретувати і рефлексувати переконання, ідеї і перспективи може сприяти тому, щоб:

- створювати нове розуміння і нові можливості,
- ставити під сумнів нерухомі і негнучкі категорії розуміння суспільства і світу,
- протистояти маніпулюванню і фейковим новинам, розглядаючи ті, як обрані і представлені факти і доводи, і ідентифікуючи пропаганду і мову ненависті.

Заключне твердження. Розуміння того, як наші погляди щодо світу, переконання та ідеї конструюються соціально є ключовим в здатності побачити нові перспективи і зрозуміти, що нас оточує нерівність, і ми не завжди її помічаємо. Підтримка поглядів будь-кого, доводів та прийняття альтернативних інтерпретацій необхідна для того, щоб чути інших, відповідно до культури демократії.

Держави та нації

Вступне твердження. Ми живемо в державах, які несуть відповідальність за безпеку і управління всередині державних кордонів. Не всі громадяни або резиденти в державі є однієї національності, але держава несе відповідальність за всіх. Суспільства всередині держави можуть складатися з декількох спільнот.

Важливість в контексті громадянської освіти. У громадян сучасних держав може бути різне походження. Багато з них можуть відчувати себе представниками тих національностей, що відрізняються від національності більшості в державі, громадянами якої вони є. В людях можуть поєднуватися більше однієї національності, також юридично у людей

може бути національність батьків або прабатьків незалежно від місця проживання. Проте, відповідальність за їх права і благополуччя лежить на державі, громадянами якої вони зараз є. Важливо, щоб це визнавали держава, всі її громадяни і резиденти. Почуття приналежності до національності описується як приналежність до уявної спільноти, яка може охоплювати багато країн. Формально громадянство держави може бути надано тільки державою. Члени груп меншості і більшості можуть плутатися в цих відмінностях, і завдання громадянської освіти полягає в тому, щоб допомогти зрозуміти ці особливості, і дати можливість всім взяти участь в дискусії.

Контекст і процеси. Кожна держава несе відповідальність за благополуччя всіх своїх громадян і резидентів, включаючи тих, хто є громадянами інших країн, членами інших спільнот, груп, етносів. Це обов'язок держави, громадянами якої ми є, а не будь-якої іншої держави. Можливо відчувати почуття прихильності до історичного коріння і в той же час бути громадянами, що вносять повноцінний внесок у благополуччя тієї держави, в якій проживають зараз.

Заключне твердження. У швидко мінливому світі, який все більше глобалізується, більшість держав має громадян і резидентів, які є вихідцями з різних частин світу, або чиї предки були вихідцями з різних частин світу. Вони можуть бути віддані державі, в якій живуть, виконуючи обов'язки і користуючись правами, і в той же час цінувати культуру держави, з якої вони вийшли. Суспільствам і країнам також доведеться змінитися відповідно до змін, які привносять їх громадяни та резиденти (включаючи як тих, хто переїхав до держави, так і тих, хто народився в цій державі, і має інші погляди). Суспільства і держави повинні відображати культуру своїх нинішніх жителів, яка може відрізнятися від попередньої культури. Норми і цінності змінюються в процесі взаємодії між членами спільноти і суспільства.

Рівність, справедливість та розвиток

Вступне твердження. У всіх членів суспільства повинен бути справедливий доступ до ресурсів та можливості для розвитку. Освіта може бути справедливою тільки в тому випадку, якщо бере до уваги і погоджує всі вихідні обставини і обмеження учасників освітнього процесу. Справедливість в освіті розуміється як прагнення до однакових результатів представників різних соціальних груп.

Важливість в контексті громадянської освіти. Поняття рівності і справедливості часто вживаються без точного визначення. У суспільстві їх можуть вживати щодо розподілу ресурсів, влади, або адміністративної та

юридичної справедливості. Бути справедливим не завжди означає ставитися до всіх однаково. У розподілі ресурсів і влади справедливість може бути досягнута, прийняттям до уваги індивідуальних потреб, труднощів, зусиль і навичок. Громадянська освіта має заохочувати розгляд різних значень справедливості і рівності в соціальних і політичних питаннях.

Для того, щоб рішення розглядалися як справедливі, необхідно розуміти і приймати критерії справедливості. Освіта буде включати всі соціальні групи в тому випадку, якщо вона відповідає потребам всіх членів суспільства і навчальної групи. Викладачі повинні розуміти бар'єри і перешкоди щодо можливості навчання. Громадянська освіта дозволяє людям різного походження розвиватися самим, робити внесок в розвиток спільноти і суспільства. Така освіта охоплює більшу кількість людей і тим самим робить внесок в економічний успіх держави.

Громадянська освіта має допомагати зрозуміти, що закони в суспільстві повинні бути справедливими, прозорими і застосовуватися послідовно, без упередження і уникаючи фаворитизму як щодо вразливих, так і щодо сильних груп. Учні повинні обговорювати, як можна змінити закони, які здаються несправедливими.

Контекст і процеси. Розгляд справедливості і рівності включає обговорення різних центральних цінностей, пов'язаних зі справедливістю. Наприклад, чи справедлива вища винагорода за більш старанну роботу? В цьому випадку необхідно виміряти зусилля, щоб визначити, що справедливо. Чи треба вищу винагороду призначитися тим, у кого більше навичок і досвіду? Чи необхідно направляти додаткові ресурси тим, хто їх більше потребує через хворобу або інвалідність? Розуміння того, що вважається справедливим в розподілі ресурсів, багатства, зарплати, влади, освіти і соціального статусу важливо обговорювати в рамках громадянської освіти.

Рівноцінні повага, права і доступ до ресурсів не означає однакове ставлення до всіх, навпаки, необхідно, щоб спільноти, суспільства, постачальники послуг і держава брали до уваги відмінності при розподілі ресурсів. Такі відмінності можуть включати гендер, вік, соціально-економічний статус, інвалідність, етнічність, мову, релігійні переконання і багато іншого.

Заключне твердження. Право на універсальні права людини, рівність, справедливе ставлення і демонстрація рівної поваги по відношенню до всіх людей в суспільстві є основним принципом громадянської освіти. Зміст і методи викладання повинні відображати цей принцип в тому, як ми ставимося до учнів. Громадянська освіта має сприяти розумінню того, що справедливість – це складна концепція, яку необхідно вивчати,

обговорювати і над якою необхідно працювати. Підтримка розвитку індивідів, спільнот і суспільств відноситься до кожного, громадянська освіта має показувати, як ми можемо додати свій внесок, а також показувати, що це відповідальність не лише уряду.

Повага до інших та свобода слова

У деяких правових системах свобода слова обмежена і виключає спонукання до ненависті по відношенню до інших. Ми вважаємо, що думки інших людей в цілому слід поважати, навіть якщо ви не згодні. Згідно Статті 19 Загальної декларації прав людини, у кожного є право ставити під сумнів думки інших людей за допомогою раціональної аргументації. Загальна декларація прав людини включає наступне:

Стаття 18. Кожна людина має право на свободу думок, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно або приватно в навчанні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19. Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу необмежено дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Вступне твердження. Свобода слова є основним елементом у прийнятті всіх демократичних рішень. У той же час ця свобода не повинна поширюватися на спонукання до ненависті інших. Захист від ворожості, однак, не передбачає порушення будь-якого права.

Важливість в контексті громадянської освіти. Свобода слова вимагає уважного вивчення в громадянській освіті. Свобода слова може здатися фундаментальним, абсолютним правом, але в реальних соціальних ситуаціях необмежена свобода слова може порушувати права інших людей спонукаючи до ненависті або переслідування. Учні повинні обговорювати юридичні та неформальні обмеження свободи слова і їх причини. Учні також слід розглядати, чи має право на самовираження бути пов'язане з відповідальністю за захист прав інших. У навчальній групі необхідно узгодити способи взаємодії з тим, щоб свобода самовираження не обмежувала інших членів групи і не посилювала відношення влади, дозволяючи найбільш сильним членам групи домінувати в дискусії або принижувати слабших членів групи.

Свобода слова є невід'ємною характеристикою будь-якого демократичного суспільства. Люди повинні мати можливість ставити під сумнів думки інших,

але не такими способами, які породжують ненависть, і не допускаючи зайвої образливості при вираженні відмінної думки. У функціонуючій демократії це означає повагу інших людей з протилежною думкою. Суспільства повинні враховувати як думки меншості, так і думки більшості.

У людей, чия думка відрізняється від думки більшості, є на це причини, і, якщо їм сказати, що вони не праві, це призведе тільки до виникнення бар'єрів та заперечення. Дискусія, в якій кожна сторона може почути переконання іншого і обмінятися інформацією і досвідом, може привести до рефлексії всіх позицій і досвідів, а не до виключення однієї чи іншої сторони. Такий обмін вимагає від учасників не ображати один одного і не висловлювати ненависть.

Контекст і процеси. Демократичне суспільство вимагає наявність механізмів для того, щоб різні думки щодо політики можна було висловити, обговорити і апробувати публічно з посиланням на раціональні доводи і логічну аргументацію. Таким чином, в громадянській освіті мають брати участь педагоги з навичками, необхідними для активної участі в демократичному житті спільноти. Може бути складно визначити різницю між спонуканням ненависті і виразом обґрунтованої критики. Образа, лайка або дискримінація по відношенню до людини або групи через етнічність або колір шкіри вважається неприйнятним расизмом. У той же час критика поведінки, переконань або звичаїв, які пов'язані з етнічною групою або релігією можуть бути прийнятними, якщо не спонукають до ненависті.

Громадянською освітою повинні займатися педагоги, які розуміють межі свободи слова та розвивають навички ведення діалогу, висловлювання поглядів без зайвих образ, вміють перебувати в одному просторі з людьми з протилежними поглядами. Недолік таких навичок ставить під загрозу демократію і соціальну згуртованість. Розуміння свободи самовираження і її кордонів особливо важливо в спільнотах, в яких представлені різні групи. Взаємна повага права один одного вільно висловлювати свої думки, враховуючи права людини, мають центральне значення в громадянській освіті. Залученість до діалогу з іншими людьми вимагає певного рівня емпатії.

Заключне твердження. Свобода слова є фундаментальною демократичною вимогою, з огляду на обмеження не створювати ненависть до інших. Громадянська освіта має допомагати громадам брати участь в діалозі, поважати відмінності в думках і сприяти прийняттю демократичних рішень. Аргументація і заохочення роздумів працюють краще, ніж виняток, а це вимагає певної поваги.

Демократія та політична участь

Концепції демократії і політичної участі застосовуються і мають велике значення в багатьох групових видах діяльності, включаючи національну політику. У маргіналізованих груп є особливі потреби в тому, щоб навчитися як представляти свої права за допомогою демократичних процесів. У свою чергу, у груп більшості є певні обов'язки щодо забезпечення того, щоб у маргіналізованих груп була можливість політичної участі і внеску. Демократія – це концепція, за яку потрібно боротися. Вона не вижила б у сучасній формі, якби системи освіти не сприяли б її ефективному впровадженню і не зміцнювали б визнання її важливості серед всіх учнів.

Вступне твердження. Демократія є фундаментальною цінністю сучасних європейських держав. Демократичний уряд має працювати на загальне благо, захищаючи і просуваючи права людини. У той же час існують і інші демократичні практики. У одних держав вищий рівень демократії, ніж у інших. У більшості демократичних суспільств всі дорослі громадяни обирають законодавців, які приймають закони, але не у всіх демократичних суспільствах обирається уряд і лише в декількох обирається судова влада. Вибори повинні бути чесними, таємними і проводитися з досить регулярними інтервалами. У той же час, демократія – це не лише воля більшості, права меншості також необхідно поважати. Демократії повинні намагатися збалансувати думки і права всіх громадян. Громадянська освіта має підготувати всіх учнів брати на себе відповідальність за прийняття демократичних рішень і використовувати їх для збереження та розширення прав людини, рівності та сталого глобального майбутнього, а також усвідомлювати складності в досягненні цього в сучасних суспільствах за допомогою співпраці і узгодження різних інтересів.

Важливість в контексті громадянської освіти. Освіта несе відповідальність за підготовку людей до активної участі в демократичному суспільстві. Ефективна презентація всіх індивідів і груп країни вимагає, щоб індивіди брали участь в демократичних процесах, як мінімум брали участь в обговореннях, висловлювали свою думку і голосували на виборах. Це складні процеси. Навчання прийняттю участі в демократичному суспільстві вимагає як знань, так і досвіду залученості до прийняття рішень, а також навички раціонально обґрунтовувати свою позицію в дискусії. Це і є навчання демократії.

Людам і групам, у яких найбільш висока ймовірність зіткнутися з дискримінацією і соціального вилучення, також складніше всіх відстоювати свої потреби і права через демократичні структури. Недолік демократичної залученості і представленості виключених груп робить малоімовірним

поліпшення їх позиції в суспільстві політиками через демократичні процеси. З цієї причини «навчання демократії» особливо важливе для вразливих груп. Тим, хто не належить до вразливих груп також необхідно розуміти важливість заохочення вразливих груп до участі в демократичних процесах і забезпечення уваги щодо прав і думок меншин.

Контекст і процеси. Просто голосування не є єдиним демократичним процесом. Існує безліч інших методів демократичного прийняття рішень для великих і малих груп, яким можна навчитися через практику.

Участь на будь-якому рівні спільноти, національному рівні або на глобальному рівні активності вимагає навичок, впевненості в собі і розуміння колективної користі. Ці якості можуть бути виховані за допомогою добре спланованих освітніх активностей, що створюють безпечні можливості для прийняття рішень в групі, лідерства, відповідальних громадянських акцій і розуміння того, як меншини можуть бути виключені, свідомо чи несвідомо, з цих процесів. Це повинні бути ключові активності для всіх учнів з наданням особливої підтримки маргінальних або вразливих груп, щоб у них була можливість бути повноцінно залученими. Люди, які не відчувають себе залученими, під час навчання не можуть розвинути здатність брати участь в демократії, і вони можуть так і залишитися з відчуттям безправності на все своє життя.

Деякі люди вважають, що поступове поширення і стабілізування інклюзивної, плюралістичної демократії в Європі або подальше існування демократії неможливо. Перемоги на виборах популістів або більш авторитарних і неліберальних політиків і режимів в європейських країнах вимагають від педагогів, які займаються громадянською освітою, терміново переглянути свою роботу. Зараз вони повинні взяти на себе відповідальність за заохочення демократичного світогляду всіх учнів.

Заключне твердження. У викладачів є унікальна і важлива відповідальність надати всім учням навички, знання, цінності та практичний досвід для просування раціональної дискусії та інклюзивної демократії. Необхідно використовувати всі ресурси для включення в навчання учнів з вразливих груп, розвинути у них навички політичної участі, щоб вони могли відстоювати свої права протягом життя.

Концепції недискримінаційних цінностей в освіті бажано включати в навчальний процес у вигляді дискусій, в яких можуть висловлюватись різні, інколи суперечливі, думки. Дискусії стосовно недискримінаційних цінностей в системі освіти нами здійснюються з використанням творів сучасного мистецтва згідно з моделлю артрозвитку в освіті дорослих (Бондаревська, 2021). Для цього було здійснено відбір творів сучасного мистецтва з

метафоричними властивостями. Використання сучасного мистецтва за допомогою онлайн інструментів дозволяє підняти з підсвідомості особистісні сенси, які пов'язані з недискримінаційними цінностями.

Наприклад, такі метафоричні властивості мають картини Василя Коломийко, зображення яких було розміщено у вільному доступі в онлайн галереї «Art for Non-Discriminative Values in Education» за посиланням <https://padlet.com/iobondarevskaya/Bookmarks>. Слухачам Центрального інституту післядипломної освіти та аспірантам Університету менеджменту освіти протягом 2021–2022 років було запропоновано співвідносити концепції недискримінаційних цінностей, які було розроблено міжнародної міждисциплінарною групою вчених на проекті Pathfinder (2018), з зображеннями картин та обґрунтовувати свій вибір за принципом роботи з метафоричними асоціативними картами. Таке застосування метафоричних зображень дозволяє підняти з підсвідомості особистісні смисли, пов'язані з недискримінаційними цінностями.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

BANI-світ часто ставить дорослих людей в обставини, в яких вони відчувають дезорієнтацію, і саме цінності слугують орієнтиром щодо вибору оптимального рішення при подоланні кризи ідентичності і проходженні необхідних трансформацій. Орієнтація на цінності в BANI-світі вимагає усвідомлення цих цінностей і цілей як детермінант вибору стратегій поведінки і дій в конкретних ситуаціях. Таке усвідомлення цінностей може досягатись за допомогою візуальних метафор в формальній і неформальній освіті дорослих. Візуальній метафорі властиво активувати емоційну і інтелектуальну сфери в умовах неоднозначних і невизначених смислів, тому сучасне мистецтво мусить відігравати важливу роль в освіті дорослих.

Візуальна метафора дозволяє усвідомити ресурси і смисли, приховані в підсвідомості. Створюючи візуальну метафору, ми усвідомлюємо дані ресурси і смисли, зрушуємо фокус уваги від звичайного для нас до нового, бачимо безліч можливих виборів, відчуваємо себе творцями свого життя, підіймаємо ресурси, актуалізуємо потенціал відповідно до моделі артрозвитку в освіті дорослих [1], [5], [6]. Розвиток потенціалу містить як свідомі так і несвідомі процеси. На стадії реалізації потенціалу відбувається застосування ресурсів, піднятих з підсвідомості, аналіз стратегій застосування і можливих наслідків.

Онлайн галереї сучасного мистецтва служать екраном для проєкції смислів, асоційованих з певними темами. Дана методика особливо ефективна для медіації дискусій на такі неоднозначні теми, у яких немає точного визначення, як недискримінаційні цінності. Подібні теми містять множинні, часто суперечливі значення. Такі теми не варто викладати традиційними методами, швидше їх варто виносити на обговорення в групах. Застосування онлайн галерей в освіті дорослих підвищує залученість аудиторії в дискусію, оскільки мистецтво викликає емоції.

Онлайн галереї і інші методики артрозвитку дорослих стають все важливішими в освіті в умовах VANI-світу. Ефективна самореалізація і психологічне благополуччя дорослих потребують розвитку психологічних навичок у відповідності до умов VANI-світу. Аббревіатура VANI-світу розшифровується як brittle (тендітний), anxious(тривожний), nonlinear (нелінійний), incomprehensible (незбагнений) – характеристики світу, в якому ми живемо. Термін був запропонований в 2016 році Jamais Cascio.

Перспективи подальших досліджень. Введення методик артрозвитку у викладання спецкурсів в освіті дорослих було успішно апробовано із слухачами Центрального інституту післядипломної освіти і аспірантами Університету менеджменту освіти в 2020 – 2022 роках [2]. В освіті дорослих введення методик артрозвитку в спецкурси дозволяє підвищити інтерактивність взаємодії з аудиторією, збільшує залученість аудиторії в обговорення тем, дозволяє підняти глибинні смисли дорослих слухачів, пов'язані з обговорюваними темами, смисли з життєвого досвіду.

Розширення введення методик артрозвитку в освіті дорослих не лише підвищує ефективність викладання, але й збагачує дорослих слухачів техніками психологічної саморегуляції. Найважливіше, на нашу думку, вводити методики артрозвитку в громадянську освіту, в якій більшість тем потребує обговорення в аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] И. Бондаревская, «Бабочка моих ресурсов» в контексте модели арт-развития в образовании взрослых», *Простір арттерапії: мистецтво стосунків у танці життя*, на XVIII Міжнар. міждисциплінар. наук.-практ. конф., Київ, 18–19 черв., 2021. Київ, 2021, с. 6–9.
- [2] І. О. Бондаревська, В. О. Михайленко «Навчальна програма "Психологія економічної поведінки фахівця" з методиками артрозвитку», *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*, Вип. 13(42), с. 10–38, 2020.

- [3] Л. В. Долинська, О. І. Пенькова, «Психологічні закономірності становлення процесу самовдосконалення у системі сімейно-ціннісних орієнтацій», *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*, № 7(52), с. 24–31, 2018.
- [4] I. Bondarevskaya, «Citizenship identity model», in 4th international scientific and practical seminar *Psychology of political and economic self-constitution*, 20th May, 2016. Kyiv, Ukraine, 2016, p. 18–23.
- [5] I. Bondarevskaya, «Art-development in adult education», in the 8th international scientific and practical seminar *Political and economic self-constitution: Media, political culture and democracy*, December, 2020. Belgrade: Institute of Social Sciences & Center for Personal and Social Transformations, 2020, p. 71–75.
- [6] I. Bondarevskaya, «Art-development model for non-discriminative values in education» in the 9th international scientific and practical seminar *Political and economic self-constitution: Education for digital citizenship in post-pandemic times*, October, 2021. Florianopolis: Federal University of Santa Catarina & Center for Personal and Social Transformations, 2021, p. 10–14.

NON-DISCRIMINATIVE VALUES AS COMPONENT OF MEANING CONTENT OF CITIZENSHIP IDENTITY OF PERSONALITY IN EDUCATION

Irina Bondarevskaya,

Candidate of Psychological Sciences, Associated Professor,

Head of the Board of NGO

“Center for Personal and Social Transformations”.

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>

ibondarevskaya@yahoo.com

Annotation. The paper deals with defining non-discriminative values of personality in the system of education, correspondence of non-discriminative values with socio-psychological model of citizenship identity and description of art-development technique used in adult education for discussions on non-discriminative values. The paper presents concepts of non-discriminative values in education which were proposed by an international interdisciplinary group of scientists from the UK, Germany, Portugal and Ukraine: identities; equity, fairness and development; democracy and participation; rule of law; states and nations; argumentation, discussion and evidence; cooperation and solidarity; respect for others and freedom of speech. Non-discriminative values relate

to citizenship values of personality which effect citizenship activity due to socio-psychological model of citizenship identity. Non-discriminative values are considered as orientation for personal, creative and professional development of adults in conditions of unpredictable BANI-world. Online galleries of contemporary art serve as a screen for projection of meanings associated with definite topics. This technique of art-development of adults is especially effective for mediation of discussions on such ambiguous topics without precise definitions as non-discriminative values. Such topics contain multiple often contradictory meanings. These topics are not recommended to be taught with traditional methods but rather they are worth discussions in groups. Implementation of online galleries in adult education enhances involvement of audience in discussion because art reveals emotions. Online galleries and other art-development techniques become more and more important in adult education in conditions of BANI-world. Effective self-realization and psychological well-being of adults require development of psychological skills in accordance to conditions of BANI-world.

Key words: non-discriminative values; citizenship identity; adult education; art-development model; online gallery.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. Bondarevskaya, «"Babochka moih resursov" v kontekste modeli art-razvitiya v obrazovanii vzroslykh», Prostir arterapii: mistectvo stosunkiv u tanci zhittyia, na XVIII Mizhnar. mizhdisciplinar. nauk.-prakt. konf., Kiïv, 18–19 cherv., 2021. Kiïv, 2021, s. 6–9.
- [2] I. O. Bondarevska, V. O. Mykhailenko «Navchalna prohrama "Psykhohiia ekonomichnoi povedinky fakhivtsia" z metodykamy artrozvytku», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Seriia: Sotsialni ta povedinkovi nauky, Vyp. 13(42), s. 10–38, 2020
- [3] L. V. Dolynska, O. I. Penkova, «Psykhohichni zakonomirnosti stanovlennia protsesu samovdoskonalennia u systemi simeino-tsinnisnykh oriiantatsii», Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriia: Psykhohichni nauky, № 7(52), s. 24–31, 2018.
- [4] I. Bondarevskaya, «Citizenship identity model», in 4th international scientific and practical seminar Psychology of political and economic self-constitution, 20th May, 2016. Kyiv, Ukraine, 2016, p. 18–23.
- [5] I. Bondarevskaya, «Art-development in adult education», in the 8th international scientific and practical seminar Political and economic self-constitution: Media, political culture and democracy, December, 2020.

Belgrade: Institute of Social Sciences & Center for Personal and Social Transformations, 2020, p. 71–75.

- [6] I. Bondarevskaya, «Art-development model for non-discriminative values in education» in the 9th international scientific and practical seminar Political and economic self-constitution: Education for digital citizenship in post-pandemic times, October, 2021. Florianopolis: Federal University of Santa Catarina & Center for Personal and Social Transformations, 2021, p. 10–14.

*Стаття надійшла до редакції
20 липня 2022 року*